

TÄHELEPANU AKENDAMINE

Maarja-Liisa Pilvik

Tartu Ülikool

Kokkuvõte. Artiklis antakse ülevaade Leonard Talmy esitatud mõistet tähelepanu akendamine (*windowing of attention*) ja selle üldistest toimimisprintsiipidest. Ühtlasi püütakse tuua mõni näide akendamise avaldumisest eesti keele põhjal, pakkudes seeläbi võimalusi mõiste rakendamiseks ka siinses keeleuurimises. Akendamine on keeles laialt levinud nähtus, mis avaldub nii keelises struktuuris kui ka selle aluseks olevates kontseptuaalsetes süsteemides, võimaldades kõnelejal asetada põhitähelepanu mingitele kindlatele situatsiooni osadele ning suunata seeläbi vastuvõtja tõlgendusprotsessi. Siinjuures on olulisel kohal ka tähelepanuta jäävad situatsiooni osad. Tähelepanu akendamine pakub niisiis ühe võimaliku raamistiku inimtõlgemise selektamiseks ning selle põhiprintsiipidel on märgatav ühisosa ka muude kognitiivses keeleteaduses käibivate käsitlustega. Arvestades akendamise avaldumise ulatuslikkust keeles, on see senini saanud eesti keeleteaduses ehk teenimatult vähe tähelepanu.

Märksõnad: kognitiivne keeleteadus, tähelepanu jaotumine, kognitiivne semantika, sündmuste tõlgendamine, kontseptuaalne struktureerimine, eesti keel

1. Sissejuhatus

Situatsioone on keeleliselt võimalik esitada erinevat moodi, neis mõni osa enam esile tuua, teised osad aga jätta tagaplaanile, valida olukorras osalejad, vaatepunkt jne (Langacker 2008: 8). Selliseid keeliseid valikuid ning sündmuste tõlgendamist on võimalik seletada olukorra mõistelise struktureerimise vahendite kaudu keeles. Akendamine on üks selline vahend ja on seotud inimese tähelepanu jaotumisega situatsioonis, kus osa olukorrast **akendatakse** (*windowing*), asetades sellele osale põhitähelepanu, teised osad aga jäetakse tähelepanu tagaplaanile. Keeleliselt toimub see põhiliselt akendatud osade eksplitsiitse mainimise kaudu, kusjuures mainimata osi on piisava keelelise

ja keelevälise konteksti puhul võimalik tõlgendada implitsiitselt samuti situatsiooni juurde kuuluvatena. Akendamise terminit motiveerib kujutelm, milles vaadataks mingit olukorda justkui läbi akna – on asjad, mida nähakse oma silmaga, ent on ka asju, mida pole küll otseselt näha, ent mida sellegipoolest tajutakse mõisteliselt olukorra juurde kuuluvatena. Sellist akent võib liigutada, muutes seeläbi tähelepanu fookusesse jäävat situatsiooni osa. Näiteks sündmuse puhul, mida võib mõisteliselt tõlgendada teatud laadi järgnevusena, nagu seda on mingi liikumissündmus, võib akendada nii situatsiooni algus-, kesk- kui ka lõpuosa. Maksimaalse akendamise puhul on eksplitsiitselt väljendatud kõik situatsiooni osad. (Talmy 2000: 257–259, 266) Akendamise illustreerimiseks kasutatakse sageli Talmy (2000: 266) näidet liikumisteedekonna akendamisest (1).

(1) *The crate that was in the aircraft's cargo bay fell*

‘Kast, mis oli lennuki lastiruumis, kukkus’

a. *out of the airplane* [algus-] *through the air* [kesk-] *into the ocean* [lõpuosa].

‘lennukist välja läbi õhu ookeani.’

b. *out of the airplane* [algus-] *into the ocean* [lõpuosa].

‘lennukist välja ookeani.’

c. *into the ocean* [lõpuosa].

‘ookeani.’

Akendamisel on suur ühisosa teiste kognitiivses keeleteaduses käibivate mõistetega, mis on saanud oluliselt enam tähelepanu. Näiteks seostub akendamine gestaltpsühholoogiast välja arenenud mõistetega kujund (*figure*) ja taust (*ground*) (nt Talmy 2000: 311 jj, Langacker 1987), kognitiivses grammatikas pisut laiemat tähendusega eendi (*profile*) ja toega (*base*), grammatiliste suhete kirjeldamiseks kasutatud mõistetega trajektor (*trajectory*) ja orientiir (*landmark*) ning spetsiifilisuse-skemaatilisusega (Langacker 1987), freimisemantika freimikäsitlusega (vt Fillmore 1982, 1985), mentaalsete ruumidega (Fauconnier 1994 [1985]) ning samuti jõudünaamika mudeliga (Talmy 2000: 409 jj). Akendamine on eesti keeleteaduses jäänud senini perifeer-

seks mõisteks. Nähtust on, tõsi küll, maininud seoses keelekasutuses esineva liikumissündmuse kodeerimise asümmeetriaga Renate Pajusalu ja Heili Orav (2008: 109). Ometi võimaldaks rikkaliku morfoloogia ja vaba sõnajärjega eesti keel rakendada akendamise mõistet keeleuurimisel palju ulatuslikumalt, seda eriti näiteks pealtnäha sünonüümsete kohaväljendite ja ruumisuhete analüüsil ning aspekti puhul, kus võib esineda eriliselt mitmekihilist akendamist.¹

Heaks näiteks sellest, kuidas akendamise mõistet on keeleuurimises võimalik kasutada, Talmy teooriat edasi arendades ning uuritavale keelele kohandades, on Krista Ojutkangase (2003, 2006) soome keele grammide uurimused, kus akendamine on võetud ruumisuhete analüüsi aluseks. Näiteks jõudis ta järeldusele, et suunda väljendava *käsin*-partikli kasutamine transitiivsetes lausetes koos separatiivses käändes oleva noomenifraasiga ei ole juhuslik ega stilistiline võte.

(2) a. *Nostan lampun pöydältä.*

‘Tõstan lambi laualt’ (fookuses lambi asukoht)

b. *Nostan lampun pöydältä käsin.*

‘Tõstan lambi laualt’ (fookuses tõstja asukoht)

Nagu Ojutkanga (2003: 166) näitelausest näha, seab *käsin*-partikkel sihtkoha asemel tähelepanu keskmeks agendi asukoha energia lähtekohana ja rõhutab nõnda agendiivsust (2b). Tähelepanu akendamisel on oluline osa selliste viitesuhete motiveerimisel.

1 Nimelt võib akendamine avalduda nii leksikaalse aspekti kui ka grammatilise aspekti puhul. Esimesel juhul on aspekt verbiga väljendatava sündmuse sisemine omadus ning tähelepanuakna loob leksikaalne üksus ise. Grammatilise aspekti puhul toimub akendamine morfoloogilise või süntaktilise realisatsiooni kaudu. Samuti võivad koos toimida grammatiline aspekt ja nominaalne aspekt. Viimane tähendab mingi olukorra piiritlemist selles olukorras järkjärgult osaleva nominaalse lauseliikmega tähistatu kaudu (soome keele kohta vt Huumo 2006, 2007).

2. Sündmusraam ning erinevaid akendamise viise

Oluline mõiste akendamise puhul on **sündmusraam** (*event frame*) ehk hulk kokkukuuluvaid situatsiooni elemente, mille suhtes akendamine aset leiab. Sündmusraam eristab situatsioone, kus välja jäetud materjal on kontseptuaalselt tajutav sündmuse osana, nendest situatsioonidest, milles välja jäetud materjal on perifeerne või juhuslik. Sündmusraami moodustavadki need elemendid ning seosed, mida tajutakse sündmuse terviklikkuse seisukohast kohustuslikult kokkukuuluvatena, üksteisest sõltuvatena (Talmy 2000: 257–259). Paralleele võib tuua süntaksikäsitlustest, kus eristatakse leksikaalse üksuse kohustuslikke ehk seotud laiendeid ning mittekohustuslikke ehk vabasid laiendeid (Van Valin 2001: 92–95, eesti keeles vt nt Rätsep 1978: 71–73). Seotud laiendid jagunevad omakorda jällegi kohustuslikeks ja valikulisteks. Talmy esitab nendele lisaks kolmanda laiendiliigi, **tõrjutud laiendi** (*blocked complement*), mis on sündmusraami osa, ent mida ei ole konstruktsioonis võimalik väljendada. Talmy illustreerib seda verbi *spend* ('kulutama') abil. (Talmy 2000: 262–263) Näites 3 (Talmy 2000: 263) on alla joonitud osad verbi *spend* 'kulutama' kohustuslikud laiendid, sulgudes on valikuline laiend, nurksulgudes tõrjutud laiend ning looksulgudes vabad laiendid.

- (3) I spent \$50 (*for/on this book*) [**from/by/to/for/... the clerk*]
 {*at that store*} {*last Friday*}.
 'Ma kulutasin 50\$ (selle raamatu peale) [**müüjale*]
 {*selles poes*} {*eelmisel reedel*}'

Nõnda on situatsiooni mingite osade akendamine (või välja jätmine) osalt valikuline, osalt jällegi kohustuslik. Talmy teoreetiliseks eelduseks on siinjuures see, et ehkki formaalne süntaktiline struktuur ning semantiline struktuur on sageli paljuski kattuvad, on mõlemal süsteemil siiski ka oma eraldiseisvad struktureerimisprintsipiid ja -mustrid (Talmy 2000: 265).

Sündmusraam on mõneti sarnane Charles Fillmore'i freimi mõistega. Freimid (Fillmore 1982, 1985) on kogemustel

põhinevad struktureeritud skemaatilised situatsioonimudelid. Nende osalised ja muutujad võivad vahetuda, ent täidetud peavad olema kindlad tingimused, mis tagavad selle, et üks freimi element (nt RAHA) võiks kutsuda esile kogu ülejäänud freimi ja selle elementide (OSTMA, OMAND) teadvustamise. Freimis sisalduv informatsioon on siiski küllaltki konteksti- ja kultuurispetsiifiline. Näiteks ei kehtiks Fillmore'i äritehingu freim, kus üks isik omandab teiselt midagi teatud kokkuleppe alusel kindlaksmääratud rahasumma eest, kultuurides, milles toimub kaupade vahetus ilma raha osaluseta. Talmy sündmusraam on seevastu pigem universaalne kognitiivne üksus, mille aluseks on kõikide inimeste ühised jagatud kogemused igapäevasisuatsioonidest. Fillmore'i äritehingu freim võiks seega kuuluda hoopis mõnda üldisemasse sündmusraami kategooriasse. (Ungerer, Schmid 1996: 219, Talmy 2000: 260)

Suhe sündmusraami sisse jäävate elementide vahel võib olla näiteks ruumiline, ajaline või põhjuslik (Talmy 2000: 261). Järgnevalt tutvustataksegi Talmye toetudes viit üldisemat sündmusraami tüüpi – **tee, põhjuslik ahel, tsükkel, osaleja-interaktsioon ja omavaheline seotus** – ning nendes esinevaid akendamise võimalusi.

2.1. Tee akendamine

Kõige käegakatsutavamad ja ilmsemad sündmusraamid on eelkõige need, mis seonduvad liikumissündmuse akendamisega. Liikumissündmuse komponendid erinevad mõnevõrra eri lähenemiste puhul (liikumissündmuse keelendamisest eesti keeles vt nt Pajusalu, Orav 2008 ja Pajusalu jt ilmmas), Talmyl on liikumissündmuse üks osi tee, mis on kontseptuaalselt tervikuna tajutatav liikumine mingist punktist teise (Talmy 2000: 265, 289–290; liikumissündmuse teiste osade akendamisest vt siin pkt 2.5.1). Sel on algus- ja lõpp-punkt, mis võivad erineda või ühtida, ning teekond, mida mööda objekt liigub.

Sündmusraamina võib rääkida kolme tüüpi teedest: avatuist, suletuist ning fiktiivseist. Akendamisel võib tähelepanu

asetada tee kõikidele osadele, väljendades eksplitsiitselt kõik liikumissündmuse faasid, või jätta mõni tee osa tähelepanu taga plaanile. (Talmy 2000: 265–266) Sealjuures on keeleanalüüsi sihtpunkti eksplitsiitne väljendamine oluliselt tavalisem kui lähtepunkti või teekonna väljendamine, seda nii liikumissündmuste puhul kui ka laiemalt igasuguste muutumisprotsessidena tõlgendatavate sündmuste puhul (Pajusalu, Orav 2008: 105–106, Pajusalu jt ilmumas).

Avatud teel (vt näide 1) on ruumis erinev algus- ja lõpp-punkt, kusjuures sündmusraami tervikuna tajumises mängivad rolli nii vaatepunkti valik kui ka liikumise kvaliteet (Talmy 2000: 266–267). Siinjuures tuleb märkida, et nii lähte- kui ka sihtkoha puhul ei pruugi tingimata tegemist olla konkreetsete, selgepiiriliste punktidega ajas või ruumis, vaid sageli pigem mingite liikumise või muutumise etappidega. Sama sündmusraam kehtib ka mittekonkreetsel liikumisel, näiteks just muutumisprotsessidena tõlgendatavate sündmuste puhul. Näites 4a võib nominatiivses muutuskonstruksioonis (eesti keele muutuskonstruksioonide kohta vt Pajusalu, Trigel 2007) akendada nii lähtepunkti (*major*) kui ka sihtpunkti (*kolonelleitnant*), elatiivses muutuskonstruksioonis 4b on aga muutusprotsessi lähtepunkt jäänud tõrjutud laiendi positsiooni. Lause 4c jällegi, olles küll süntaktiliselt samane konstruksiooniga näites 4b, võimaldab taas lähtepunkti akendamist. Seda seepärast, et *major* ja *kolonelleitnant* asetuvad mõlemad selgelt sõjaväeliste auastmete skaalale, mida omakorda võib kontseptuaalselt tajuda teatud laadi teekonnana, samas kui *tema* ja *kolonelleitnant* sellist ühtset kontiinumit ei moodusta.

- (4) a. *Ta sai majorist kolonelleitnandiks.*
 b. *Temast sai [*majorist] kolonelleitnant.*
 c. *Majorist sai kolonelleitnant.*

Suletud tee puhul tee algus- ja lõpp-punkt ühtivad, nimeetatud punkt võib asuda ka väljaspool teed ennast, mispuhul teel on punktist lahkumise, punktist eemaloleku ning punkti naasmise osad (Talmy 2000: 268). Suletud sündmusraami tajumise

vallandavad sageli sariverbide konstruktsioonid, nt *mine võta too*. Samuti sisaldub suletud tee sündmusraam verbis *käima* tähenduses ‘kuhugi minema ja sealt tagasi tulema’ (EKSS 2009: 682). Ilona Tragel on oma sariverbide konstruktsioonide (Tragelil seriaalkonstruktsioonide) uurimuses tähendanud, et lauses konstruktsiooniga *lähen käin* (5a) on agendi tegevuse algust rohkem rõhutatud kui lauses, milles esineb lihtsalt *käin* (5b) (Tragel 2003: 930). Seega on sariverbiga lauses tähelepanuaken asetatud tee algusosale ehk agendi asukohale energia lähtekohana.

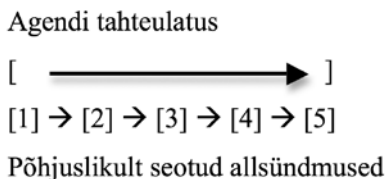
- (5) a. *Ma lähen käin keldris ära.*
 b. *Ma käin keldris ära.*

Kolmandat tüüpi tee sarnaneb avatud teele, ent liikumine on fiktiivne: kogeja võib väljendada enda tähelepanu fookuse liikumise tõttu keeleväliselt staatilist olukorda dünaamilisena (Talmy 2000: 269). Sellisena tajutakse konstruktsioon *X OLEMA Z-st üle Y* (näiteks *Mari istub Jürist üle vahekäigu*), mis tingib vaatepunkti liikumise järjest üle situatsiooni elementide asukohtade, kusjuures tee alguspunkt on *Z*, keskpunkt *Y* ning lõpppunkt *X* (sõna *üle* selle ja teiste tähenduste kohta vt Veismann 2004). Lauses *Mari elab teises Eesti otsas* on tee alguspunkt implitsiitne, see võib ühtida kõneleja asukohaga (kusjuures kõneleja võib end positsioneerida ka kõnehetke asukohast erinevalt) või viidata mõne teise referendi asukohale.

2.2. Põhjusliku ahela akendamine

Põhjusliku ahela käivitab alati agent, kellel on kavatsus midagi teha. Tervikuna tajutud ahel koosneb allsündmustest. Esimese allsündmuse [2], näiteks kogu keha või mingi kehaosa liikumise (eeldusel, et soovitud tulem eksisteeriks füüsilises maailmas) põhjustab agendi tahteakt, millele eelneb agendi soov, et mingi teatud sündmus aset leiaks [1]. Esimene allsündmus põhjustab järgmise(d) füüsilise(d) allsündmuse(d) [3], juhul kui kehaline liikumine ise ei ole soovitud lõpptulemus. Keha-

lise liikumise ning soovitud lõpptulemuse vahel võib olla pikem põhjuslikult seotud allsündmuste ahel, lõpptulemuse [5] vahe- tuks põhjustajaks nimetatakse aga vaid eelviimast allsündmust [4]. Põhjusliku ahela sündmusraami loob agendi tahteulatus. (Talmy 2000: 271–272)

Joonis 1. Põhjusliku ahela sündmusraam (Talmy 2000: 272)

Põhjusliku ahela akendamist esineb näiteks konstruktsioonide grammatiseerunud struktuuride puhul, kus tüüpiliselt on välja jäetud terve ahela keskosa, nt võivad lauses olla akendatud ainult agent ja lõpptulemus (*Peeter lõhkus akna ära*). Välja jäetud on igasugune agendi füüsiline või mentaalne tegevus, mis viis lõpptulemuse saavutamiseni. Talmy räägib **kognitiivse põimumise** mõistest (*cognitive splicing*), mis tähendab seda, et situatsiooni mõne osa, sagedasti keskosa äärmuslikkuse viidud väljajätu puhul tajutakse akendatud osi (nt agendi tahet ja tahte realiseerimist) kokkusulanutena (Talmy 2000: 270, 274, 306). Keskosa väljajätu põhjuseks pakub Talmy välja selle, et inimesele on olulised tahte saavutada mingi eesmärk ning selle eesmärgi täitumine, vahendid eesmärgi saavutamiseks võivad nii füüsilis-funktsionaalselt kui ka keskkonna muutudes väga laialt varieeruda (Talmy 2000: 276–279).

Agendi algatatud põhjuslikus ahelas võib sisalduda ka teisi kognitiivseid agente, kelle kavatsused, tahteaktid ja mõju võivad olla tagaplaanile jäetud (Talmy 2000: 274). Selline n-ö vaheagentide väljajätt võib esineda näiteks kausatiivsetes konstruktsioonides, milles finitse põhiverbi agent (tegevuse põhjustaja) ei lange kokku infiniitse sooritusverbi agendiga (tegelik tegija). Verb *laskma* toimib nii permissiivverbina, tähenduses *lubama*, kui ka kausatiivverbina, tähenduses *teha laskma* (Kasik

2001: 78). Konstruktioonide erinevus seisneb selles, et kausatiivses konstruktioonis on see, kel on soov, et mingi sündmus aset leiaks, põhjusliku ahela käivitaja, ent mitte tegelik tegija, permissiivses konstruktioonis aga tegevuse tegelik sooritaja, kelle tegevusele mõjub permissiivverbiga väljendatav kui antagonist ehk vastasjõud (jõudünaamika ja kausatiivsuse suhete kohta vt Talmy 2000: 409 jj). Mõlemas konstruktioonis võib sellegipoolest sooritusverbi agendi välja jätta (vrd 6a ja 6b).

- (6) a. *Mees laskis fotograafil endast pilti teha.*
           kausatiivne/permissiivne
       b. *Mees laskis endast pilti teha.*
           kausatiivne/permissiivne

2.3. Faasi akendamine

Faasi akendamisel on tegu tähelepanuakna asetamisega mingi tsüklilise, korduvust sisaldava sündmuse osa(de)le. Terviksündmusele endal ei pruugi olla algus-, kesk- ning lõpuosa, ent tsüklitel, millest see sündmus koosneb, on algus-, kesk-, lõpp- ja ka baasfaas, mis jääb eelneva tsükli lõppfaasi ja järgneva tsükli algusfaasi vahele. Tsükliline sündmusraam haarab vaid üht tsüklit, mitte terviksündmust, tsükli piirid määrab baasfaas. Juhul, kui terviksündmus on liikumissündmus ning selle osatsüklitel moodustab suletud raja (st rajal on sama algus- ja lõpp-punkt), nimetatakse tsükli osi vastavalt lahkumis-, eemaloleku, naasmis- ning kodufaasiks. (Talmy 2000: 279–280) Näites 7a on verbiga *käima* akendatud ainult eemaloleku faas. Eksplitsiitselt on võimalik väljendada aga ka rohkem tsüklilise sündmuse osi (7b).

- (7) a. *Iga natukese aja tagant käis ta jälle köögis* [eemaloleku faas] *külmkapi kallal.*
       b. *Iga natukese aja tagant läks ta jälle toast* [lahkumisfaas] *kööki külmkapi kallale* [eemaloleku faas] *ning tuli seejärel tagasi tupp* [naasmisfaas].

2.4. Osaleja-interaktsiooni akendamine

Sündmusraamides, kus on mingi osaleja (kas referent- või kõnesituatsioonis osaleja) ning mingi esmane asjaolu (kas püsiv või punktuaalset laadi), mis toimivad koos kas otsesel või kaudsel kujul (vähemalt) kahel eri juhul, on võimalik rohkem esile tuua üht või teist nendest juhtudest, asetades sellele tähelepanuakna. Keeleliste vahenditega mõjutatakse niisiis adressaati valima enda ajaliseks vaatepunktiks üht kahest interaktsiooni toimumise aegadest ning sellega koos omaks võtma vastava tegevuse, tegevuspaiga ja osaleja kognitiivse olemuse. (Talmy 2000: 282–283, 286)

(8) a. *Kus poes neid odavaid kummikuid müüaksegi?*

b. *Kus poes neid odavaid kummikuid müüdiigi?*

Lausetes 8a ja 8b on esmaseks asjaoluks see, et kuskil teatud poes müüakse odavaid kummikuid, ning mõlemas peegelduvad kaks eri juhtu, mil kõnelejal on kuulajaga sellest asjaolust juttu. Näites 8a valitakse vaatepunkti ajaliseks aspektiks kõnesituatsiooni aeg ning akendatakse käesolev ajahetk. Näites 8b valitakse vaatepunkti ajaliseks aspektiks referentsituatsiooni aeg ehk akendatakse mingi mineviku ajahetk, mil toimus interaktsioon kõneleja ja primaarse asjaolu vahel (kõneleja teadmisesse jõudis info, et teatud kindlas poes müüakse odavaid kummikuid). Selline tähelepanu jaotamine on paljuski seotud Hans Reichenbachi (1947) kõnehetke, viitehetke ja sündmushetke eristamise ning nendevaheliste suhete kirjeldamisega sõnavormide ja konstruktsioonide semantika seletamisel. Reichenbachi jaotust on kasutanud näiteks Helle Metslang (1993) eesti keele liitaegade arenguskeemide kirjeldamise puhul.

2.5. Omavahelise seotuse akendamine

Omavahelise seotuse sündmusraami moodustavad iseenesest autonoomsed, ent üksteisega lahutamatu seotud elemendid. Üks element tingib teise elemendi esinemise. Just see, et sündmusraami elemendid, ükskõik kas akendatud või mitte,

määratletakse üksteisest sõltuvalt, eristab vastastikuse seotuse sündmusraami eelnevatest tüüpidest, kus üks sündmusraami osa ei sisaldanud otseselt teisi. (Talmy 2000: 288–289)

Talmy (2000: 289–299) esitab kaks sündmusraami, mis sellist vastastikust seotust sisaldavad, esiteks kujundi-tausta sündmusraami ning teiseks faktiliste (*factual*) ja faktivastaste (*counterfactual*) asjaolude sündmusraami.

2.5.1. Kujundi ja tausta omavaheline seotus

Kujund ja taust on ruumiliselt üksteisest sõltuvad mõisted. Kujund on liikuv või kontseptuaalselt liigutatav element, mille asukoht, liikumisrada või suund määratletakse liikumatu viitelemendi ehk tausta abil. Nii kujund kui ka taust on nõnda osad ka liikumissündmusest, kuhu kuuluvad veel tee ja liikumine. (Talmy 2000: 289)

Liikumissündmus on mõisteline tervik, mille ükski osa ei või eksisteerida ilma ülejäänuteta, ehkki keeleliselt võib selle terviku võtta osadeks. Liikumissündmus moodustab niisiis liikumissündmuse raami, mis on aluseks kujundi-tausta akendamisele. (Talmy 2000: 290) Kujundi ja tausta akendamine võib aga toimuda ka mitte otsest liikumist väljendavates situatsioonides, näiteks lausetes 9a ja 9b.

- (9) a. *Metsad* [kujund] *rohetavad mäenõlvadel* [taust].
 b. *Mäenõlvad* [kujund] *rohetavad metsadest* [taust].

Akendamisel ja väljajätul on kujundi-tausta puhul tüüpilisem kujundi akendamine ja tausta välja jätmine, kuna subjekti (ehk enamasti kujundi) väljajätt keeltes on harvem nähtus (Talmy 2000: 290). Nii on näiteks laused 10b ja 10d vastuvõetavad, 10a ja 10c aga mitte.

- (10) a. **Rohetavad mäenõlvadel*.
 b. *Metsad rohetavad*.
 c. **Rohetavad metsadest*.
 d. *Mäenõlvad rohetavad*.

2.5.2 Faktilisuse ja faktivastasuse omavahe- line seotus

Faktilised ja faktivastased konstruktsioonid keeles on konstruktsioonid, mis väljendavad sama olukorda (nt millegi toimumist või mittetoimumist) ning üks on teise positiivne või negatiivne vaste (Talmy 2000: 290–291). Kuna üks konstruktsioon kutsub alati esile ka teise teadvustamise, moodustavad nad tegelikkuse sündmusraami (*factuality event frame*). Kõneleja valib, kas ta soovib suunata suurema tähelepanu sellele, mis juhtus, või sellele, mida ei juhtunud, akendades vastavalt ühe või teise referenttüüpidest. Talmy leiab, et suhe faktilisuse ning faktivastasuse vahel on kognitiivselt ebasümmeetriline, esimest tajutakse neutraalse ja primaarsena, teist aga sekundaarsena ja ebanutraalsena, ning seetõttu kutsub faktilisus faktivastasuse teadvustamise harvemini esile kui faktivastatus faktilisuse teadvustamise (Talmy 2000: 292). Näites 11 on akendatud eksplitsiitse mainimise kaudu miski, mida ei toimunud ehk seenele minemine. Samas on selgelt esil ka faktiline asjaolu ehk seenele mitteminemine.

(11) *Me oleksime võinud neljapäeval seenele minna, kui auto oleks korras olnud.*

Faktilisuse sündmusraam võib esineda erinevates konstruktsioonitüüpides: eituslauses, põhjusliku kõrvallausega konstruktsioonides, referentsündmuse toimumiskindluse skaalat sisaldavates jaatavates lausetes, küsilausetes. Samuti võib faktilisuse sündmusraam sisalduda ka leksikaalsetes üksustes, nt verbis *kahetsema*. (Talmy 2000: 291–292)

Talmy (2000: 293) leiab veel, et sündmuse mitteasetleidmine akendatakse tavaliselt siis, kui tahetakse väljendada näiteks mingit eesmärki, mida edutult taotleti, ning sündmuse asetleidmine siis, kui väljendatakse ohtu, mida õnnestus vältida.

2.6. Mitmekordne akendamine

Akendamine ei pruugi toimuda vaid ühe sündmusraami siseselt, situatsiooni erinevad osad võivad olla väga komplekselt akendatud samal ajal (Talmy 2000: 299).

(12) *If I hadn't kept rolling the ball back,
there would have been no game.*

‘Kui ma ei oleks kogu aeg palli tagasi veeretanud,
ei oleks mingit mängu olnud.’

Esitatud näitelauses toob Talmy (2000: 300) ilmekalt välja väga mitmetasandilise akendamiskompleksi. Kogu lause implitseerib tee olemasolu, ent keeleliselt on tähelepanu fookusest välja jäetud kõik selle osad peale viite tee naasmisosale (*tagasi*), samuti on esil tsüklilisuse sündmusraam (*kogu aeg*); liikumissündmuses on akendatud kujund (*pall*), taust on välja jäetud; akendatud on agent (*mina*) ja vahetu põhjustajana eelviimane allsündmus agendi algatatud põhjuslikus ahelas (pall veeretati tagasi).

3. Kokkuvõte

Artiklis anti ülevaade Leonard Talmy esitatud mõistest *tähelepanu akendamine*. Akendamine kui üks fundamentaalne mõistestamise vorme on ulatuslik kognitiivne protsess, mille üheks avaldumisvormiks on situatsioonide keelelise kodeerimise võimalikkus mitmel alternatiivsel moel. Nõnda on akendamise mõistet kasutades võimalik seletada keeleliste struktuuride või nende muutumise motiveeritust, näiteks pealtnäha sünonüümsete konstruktsioonide võrdlusel. Eesti keele morfoloogiliselt ja süntaktiliselt mitmekülgne struktuur pakub Talmy tähelepanu akendamise teooriale ulatuslikke rakendusvõimalusi.

Address:

Maarja-Liisa Pilvik
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2, 51014 Tartu

E-mail: Maarja-Liisa.Pilvik@ut.ee

Kirjandus

- EKSS = *Eesti keele seletav sõnaraamat*. 2: K. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk (2009) Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks ja Piret Voll, toim. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Fauconnier, Gilles (1994) [1985] *Mental spaces: aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fillmore, Charles J. (1982) “Frame semantics”. The Linguistic Society of Korea, ed. *Linguistics in the morning calm*, 111–137. Seoul: Hanshin Publishing Company.
- Fillmore, Charles J. (1985) “Frames and the semantics of understanding”. *Quaderni di Semantica* 6, 2, 222–254.
- Huumo, Tuomas (2006) „Kvantiteetti ja aika I: Nominaalisen aspektin näkökulma suomen subjektin ja objektin sijamerkintään”. *Virittäjä* 110, 4, 504–538.
- Huumo, Tuomas (2007) „Kvantiteetti ja aika II: Nominaalinen aspekti ja suomen predikatiivin sijnvaihtelu”. *Virittäjä* 111, 1, 3–23.
- Kasik, Reet (2001) “Analytic causatives in Estonian”. Mati Ereht, ed. *Estonian typological studies* V, 77–122. (Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu, 18.) Tartu.
- Langacker, Ronald W. (1987) *Foundations of cognitive grammar*. Vol. 1: *Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (2008) *Cognitive grammar. a basic introduction*. New York: Oxford University Press.
- Metslang, Helle (1993) „Verbitarind ajatähendust väljendamas”. *Virittäjä* 97, 203–221.
- Ojutkangas, Krista (2003) „Suuntaa ilmaisevat adverbialit, suhdesääntö ja käsin: ‘ikkunointiin’ perustuva analyyysi”. *Virittäjä* 107, 2, 162–184.
- Ojutkangas, Krista (2006) “Spatial axes in language and conceptualization: the case of bidirectional constructions”. In Maarja-Liisa Helasvuo, Lyle Campbell, eds. *Grammar from the human perspective: case, space, and person in Finnish*, 21–39. Amsterdam: John Benjamins.
- Pajusalu, Renate, Heili Orav (2008) „Supiinid koha väljendajana: liikumisündmuse keelendamise asümmeetriast”. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 53, 104–121.

- Pajusalu, Renate, Ilona Trigel (2007) "Words and constructions as units of categorization: the case of Estonian change predicates". In Andrea C. Schalley, Drew Khlentzos, eds. *Mental states. Vol. 2: Language and cognitive structure*, 289–310. Amsterdam: John Benjamins.
- Pajusalu, Renate, Neeme Kahusk, Heili Orav, Ann Veismann, Kadri Vider, Haldur Õim (ilmumas) "The encoding of motion events in Estonian". Mila Dimitrova-Vulchanova, Emile van der Zee, eds. *Motion encoding in language and space*. New York: Oxford University Press.
- Reichenbach, Hans (1947) *Elements of symbolic logic*. Toronto: The Macmillan Company.
- Rätsep, Huno (1978) *Eesti keele lihtlausete tüübid*. (Emakeele Seltsi toimetised, 12.) Tallinn: Valgus.
- Talmy, Leonard (2000) *Toward a cognitive semantics. Vol. 1: Concept structuring systems*. Cambridge: The MIT Press.
- Trigel, Ilona (2003) „Eesti keele seriaalkonstruksioonist”. *Keel ja Kirjandus* 12, 919–934.
- Ungerer, Friedrich, Hans-Jörg Schmid (1996) *An introduction to cognitive linguistics*. London: Longman.
- Van Valin, Robert D. (2001) *An introduction to syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Veismann, Ann (2004) „Sõna üle tähendustest”. *Keel ja Kirjandus* 10, 762–777.

Abstract. Maarja-Liisa Pilvik: Windowing of attention. The article gives an overview of the concept *windowing of attention* introduced by Leonard Talmy, and its general principles. It also provides a few examples of how windowing occurs in the linguistic structure of Estonian and how the concept may therefore be applied in research on Estonian. The windowing of attention is an extensive phenomenon in language that is evident both in linguistic structures and the underlying conceptual systems. It provides the speaker with a means to place focus on certain portions of a situation and thereby to affect the hearer's construal of the event, whereas the remainder of the situation that is attentionally backgrounded plays an important role in the process as well. The windowing of attention, thus, serves as one possible form to explain human thinking. In addition, its basic mechanisms share common characteristics with many approaches in cognitive linguistics. Despite this, windowing has received little attention in Estonian linguistics, and could be put into use more extensively.

Keywords: cognitive linguistics, distribution of attention, cognitive semantics, construal of events, conceptual structuring, Estonian